

Yusuf Hakîkî'ye (ö.1487) Göre Seyr-ü Sülûk

Taha AĞCA*

Özet

Bu araştırma ile Türk-İslam Tarihinde tasavvufi rolü olan Yusuf b. Hâmid (Yusuf Hakîkî, Yusuf Baba)'in *Tasavvuf Risalesi* esas alınarak, onun seyr u sülûk düşüncesine bakışını ortaya koymak amaçlanmıştır. Eserlerinde kendisinden Yusuf b. Hamid adıyla da söz eder. Anadolu'da IV. yy.da yaşayan Yusuf Hakîkî, Somuncu Baba'nın oğlu, Hacı Bayram Velî'nin öğrencisidir. Anadolu'da yetişen mutasavvıflardan hakkında Tasavvufi bakımdan teferruatlı araştırma yapılmamış bir şahsiyettir. Türklerin Anadolu'ya çok kalabalık ve dağınık kitleler halinde gelip yerleştikleri düşünüldüğünde, bunlar arasında birliği sağlamakta en önemli unsurun din olduğu, bu din birliğinin Anadolu'da dallanan "Alperenler" sayesinde oluştuğu şüphesizdir. En az bunlar kadar önemli bir başka husus, Türkleri yeni vatanlarında düşman çevrelere karşı topyekûn birlikte ve canlı tutan kuvvetin tasavvufî din anlayışı olduğudur. Bu makalede tasavvufta önemli bir yeri olan seyr ve süluk konularına Yusuf Hakîkî'nin gözüyle bakacağız.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Alperen, Somuncu Baba, Hacı Bayram Velî.

ABSTRACT

This research is studied in order to introduce Yusuf Hakîkî, who has mystical role in Turk-Islam history. He calls himself as Yusuf b.Hamid in his works. Yusuf Hakikî, who lived in Anatolia in IV th century, is son of Somuncu Baba and student of Hacı Bayram Velî. He is a sufi grown up in Anotolia whose personality has not been studied in terms of mysticism in detail. Religion is the most improtant element to provide unity among Turks

* Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni.

while they migrate to Anatolia as very crowded masses, and it is apperent that the unity is established by Alperens' who are brancing in Anatolia. It is another important point that Sufi Religious Understanding is a power that keeps Turks' unity and liveliness against enemy surroundings. In this paper we are studing on *seyr and sülûk* with Yusuf Hakîkî's perspective which has an important role in mysticism.

Keywords: Mysticism, Alperen, Somuncu Baba, Hacı Bayram Velî.

Giriş

Türk-İslam tarihinde tasavvufun rolü ana hatlarıyla bilinmekle beraber Anadolu'da yetişen mutasavvıflar konusunda aynı iddiada bulunmak müşkül görülmektedir. Türklerin Anadolu'ya çok kalabalık ve dağınık kitleler halinde gelip yerleşmeleri bilinmektedir. Bunlar arasında birliği sağlamakta en önemli unsurun din olduğu ve din birliğinin bu "Alperenler" sayesinde olduğu şüphesizdir. En az bunlar kadar önemli bir başka husus daha vardır ki, o da sürekli gaza halinde yaşayan Türkleri yeni vatanlarında düşman çevrelere karşı topyekun birlikte ve canlı tutan kuvvetin tasavvufi din anlayışı olduğudur.

Anadolu Türkleri arasında tasavvuf hareketinin gelişme seyrine bakılırsa bu husus daha açıkça görülebilir. Asya'dan Avrupa ortalarına, Bizans-Türk ve Türk-Rumeli sınır boylarına kadar gazilere başlıca manevi destek, erenlerden olagelmıştır. Bu durumda tasavvufun Anadolu'da Türk devletinin teşekkülünde, gazalarda ve İ'lâ-yı Kelimetullah'ta, yani İslâm'ın ilerlemesinde büyük katkısı olmuştur. Çok geniş topraklara sahip Osmanlı Devleti'nde merkezi otoritenin tesirli olamadığı yer ya da zamanlarda asayişin temini aynı şekilde tekkelerin terbiye edici ve uzlaştırıcı hususiyetleri sayesinde mümkün olmuş kaba, sert ve haşin insanlar cemiyetin sakin ve şefkatli bir üyesi haline gelmiştir. Bu tekkelerde yetişen dervişler köşelerinde ölümü beklemek yerine gerek ferdi, gerekse içtimai hayatın her safhasında hizmetten geri durmamışlardır.

Üzerinde çalışma yaptığımız Yusuf b. Hâmid¹, veya Yusuf Baba XV. Yüzyılda yaşamış, hakkında İslam Tasavvufu bakımından teferruatlı bir akademik çalışma bulunmayan Aksaraylı bir Türk mutasavvıfidir. Adeta günümüz insanına seslenircesine yazmış olduğu eserleriyle dinî, sosyal ve kültürel anlamda ilim ve edebiyat tarihimizde hak ettiği yer ve şöhrete de sahiptir. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmesine rağmen eserlerinde yaşadığı

¹ Hem arşiv kayıtlarına ve hem de mezar kitabelerine bakıldığında 892/1486 yılında 103 yaşında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bk. Akgündüz, Ahmet, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlîsi*, SOHEV Yay, İstanbul, 1995 s. 160-161

dönemin Türkçesini özellikle kullanması O'na Türk Dili ve Edebiyatı bakımından da ayrı bir değer kazandırabilir.

Bu yazımızda Yusuf b. Hâmid'in hemen hemen tamamı nesir olan Tasavvuf Risalesi esas alınarak onun seyr ü süluk düşüncesine bakışı ortaya koymak amaçlanmıştır. Diğer taraftan XV. yüzyıl dünyasında Anadolu insanının düşünce yapısını daha iyi anlama hususunda bir katkı sağlamak da hedeflenmiştir.

1. Tasavvufta Seyr-ü Sülûk

Lügatte yürümek, yolda gitmek, seyahat demek, bakmak olan **seyr**, tasavvufta Hakk'a ermek, manevi yolculuk yapmak, usul dairesinde maneviyatın yükseltilmesi, Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevi ve rûhi yolculuktur (buna **seyr-ü süluk** da denir).¹ Seyahat etmek anlamında **sefer** de denilmektedir.²

Esas yiğitlik nefsin³, tasavvufi düşüncenin başlangıcı¹ olan "emmâre"² mertebesinde dini hükümlerin kılıcıyla başının vurularak terbiye edilmesidir. Gazzali (ö.1111) nefis terbiyesi hususunda detaylı bilgiler verir:

¹ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay, İstanbul, 1991, s. 427-428; Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, MEB Yay, İstanbul, 1971, III, 198.

² Kırş.Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 417-418, Kelâbâzî, et-Taarruf li Mezheb-i Ehli't-Tasavvuf, Terc: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1992, s.124 Kelâbâzî, burada sefer kelimesini fikhî anlamda kullanır.

³ Gazzali nefis kelimesinin manasını şöyle açıklar: Nefis birçok mânâyâ gelir. Bu mânâlardan sadece ikisi bizim maksadımızla ilgilidir: **1:** Nefis'ten insanoğlundaki gazap ve şehvet kuvvetini toplayan mânâ murâd edilir. Tasavvuf ehli çoğu zaman bu mânâyı kullanmaktadırlar. Çünkü ehl-i tasavvuf nefisten, insanoğlunun çirkin sıfatlarını toplayan asıl ve esası kastederek 'Nefisle mücâhede etmek ve nefsi kırmak muhakkak lâzımdır' demektedir. Nitekim bu mânâyâ Hz. Peygamberin şu hadîs-i şerifi işaret etmiştir: Senin en şiddetli düşmanın, iki yanının (kaburgalarının) arasında bulunan nefisindir! **2:** İnsanın hakikati olan ve daha önce zikrettiğimiz lâtifedir. Bu lâtife insanın zâtıdır. Fakat bu lâtife aynı zamanda hallerinin değişmesi hasebiyle çeşitli sıfatlarla sıfatlanır. Bu bakımdan emrin altında durduğu ve şehvetlerin muhalefetinden ötürü tirtir titrediği zaman kendisine nefis-i mutmainne adı verilir. Allah Teâlâ bu nefsin benzeri hakkında şöyle buyurmaktadır: "Ey itaatkâr nefis! Dön rabbine! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak." Birinci mânâyâ gelen nefis için Allah'a dönüş tasavvur edilemez. Çünkü o mânâdaki nefis, Allah'tan uzaklaştırıcıdır ve o nefis, şeytanın partisindedir. Nefsin sükûneti tamam olmadığı, fakat şehvânî nefse karşı direndiği ve itiraz ettiği zaman, ona nefis-i levvâme adı verilir. Çünkü bu nefis; sahibi, mevlâsının ibâdetinde kusur yaptığı zaman sahibini kınar. Nitekim Allah Teâlâ 'Kasem ederim pişmankâr nefse ki...' (Kıyame/2) buyurmuştur. Eğer nefis itiraz etmeyi terk ederse, şehvetlerin isteğine ve şeytanın çağırısına itaat edip baş eğerse ona nefis-i emmâre-i bi's-sui (kötülüğü emreden nefis) adı verilir. Allah Teâlâ, kulu ve peygamberi olan Hz. Yusuf'tan veya Azîz'in hanımından haber vererek şöyle buyurmuştur: "Ben nefsimi temize de çıkarmıyorum.

Ahlâkta îtidal, nefsin sıhhati demektir. İtidalden uzaklaşmak ise, bir hastalıktır. Tıpkı mizacta îtidalin bedeninin sıhhati, itidalden sapmanın o mizaçta bir hastalık olduğu gibi. Bu bakımdan biz bedeni misâl olarak ele alıp deriz ki; kötü huyların giderilmesi, faziletlerin ve güzel ahlâkın kazanılması hususunda nefsin tedavisi, bedeninin illetlerini kendisinden uzaklaştırmak, sıhhatini kazandırmak hususundaki tedavisine benzer.

Nasıl ki mizacın esasında, mûtedil olmak galip ise, mideye gıdalardan ve değişik durumlardan zarar geliyorsa, tıpkı bunun gibi çocuk da fitraten sıhhatli ve mûtedil olarak doğup dünyaya gelir. Ancak annesi ve babası onu Yahudi, Hıristiyan veya ateşperest yaparlar; yani alıştırmak ve öğretmek sûretiyle ona rezaletleri kazandırır! Nasıl ki beden, başlangıçta tam ve kâmil bir şekilde yaratılmıyorsa, ancak gıda ile terbiye edilip geliştiriliyor, yavaş yavaş kemâle doğru gidiyorsa, nefis de mükemmelliğe kabiliyetli olduğu halde, eksik olarak yaratılır.

Ancak terbiye, ahlâkın güzelleştirilmesi ve ilim ile gıdalandırmak sûretiyle mükemmelleştirilir. Eğer beden sıhhatliyse, doktorun vazifesi bu sıhhatli bedene, sıhhati koruyucu prensipleri gösterip, kanunları öğretmekse, beden hasta olduğu takdirde doktorun durumu ona sıhhati kazandırmaksa, tıpkı bunun gibi senin nefsin temiz ve saf ise, sana uygun düşen hareket o temizliği korumak için çalışmaktır. Onu daha fazla kuvvetlendirmek, daha fazla temizlemek için çalışmaktır. Eğer nefsin mükemmel, saf ve temiz değilse en uygunu, nefse saflık kazandırmak için çalışmandır. Nasıl ki bedeninin mûtedil durumunu değiştiren ve hastalığı getiren illet, ancak zıddıyla tedavi olunuyorsa, eğer hastalık hararettense soğukla, eğer soğuktan ise hararetle tedavi edilir. Tıpkı bunun gibi, kalbin hastalığı olan rezaletin de tedavisi zıddıyladır. Bu bakımdan cahillik hastalığı, öğrenmekle tedavi olunur.

Cimrilik hastalığı cömertlikle, gurur hastalığı tevazu ile, oburluk hastalığı zoraki bir şekilde yemeği kesmekle tedavi olunur. Nasıl ki ilacın acılığına ve iştahın çektiği şeylere sabretmenin şiddetine, hasta bedenleri tedavi etmek için katlanmak gerekiyorsa, tıpkı onun gibi hasta kalbin tedavisi için de sabır ve mücahedenin acılığına katlanmak lâzımdır. Hatta bu

Çünkü nefis gerçekten kötülüğü şiddetle emreder. Ancak rabbimin esirgediği müstesnadır". (Yusuf/53). Bazen nefs-i emmâre'den gaye; nefsin birinci mânâsıdır demek de câiz olur. Bu bakımdan, nefis, birinci mânâ açısından gayet çirkin ve kötüdür. İkinci mânâsıyla mahmûd ve güzeldir. Çünkü ikinci mânâ ile insanın nefsi; yani insanın zâtı Allah'ı ve diğer bilinenleri idrâk eden hakikatidir. Krş.Gazzali, İhya, Tercüme:Ahmet Serdaroğlu, İst, 1977, III, 10-11.

¹ Hayrani Altıntaş, Tasavvuf Tarihi, AÜİF Yay, 2. Baskı, Ankara, 1991, s. 46

² Nefs-i emmare, üzeri yoğun ve kalın perdelerle örtülü nefis demektir. Bk, Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 369.

daha evlâdır. Çünkü insan bedeninin hastalığından ölüm ile kurtulur. Kalbin hastalığı ise Allah korusun ölümden sonra da ebediyen devam eden bir hastalıktır. Nasıl her soğuk, sebebi hararet olan her hastalığa elverişli değilse, ancak belli bir sınırdan olduğu zaman elverişli oluyorsa, bu da şiddet, zayıflık, devamlılık veya devamsızlık, çokluk ve azlık ile değişir ve buna faydalı miktarı belirten bir ayar(doz) lâzımdır. Çünkü eğer bunun ayarı bilinmezse, fesat daha da artar. Aynen bunun gibi kötü huyların tedavisinde kullanılan zıt unsurlar için de bir ayar lâzımdır.

İlaçların dozu, hastalığın durumundan öğrenildiği gibi, doktor da hastalığın harareten veya soğuktan geldiğini bilmedikçe tedavi edemez. Eğer hastalık harareten ise, onun derecesini bilmesi gerekir. Acaba zayıf mıdır, şiddetli midir? Bunu bildiği zaman, bu sefer bedeninin durumunu dikkate alır. Hastanın sanatına, yaşına ve diğer durumlarına bakar. Sonra onlara göre tedavi eder. Tıpkı bunun gibi önder olan ve müridlerin nefislerini tedavi eden ve irşad isteyenlerin kalplerine ilaç veren şeyh de müridlere özel riyazetleri ve birtakım zorlukları tatbik etmeye kalkışmamalı, onların hastalık ve huylarını bilmedikçe özel bir yolla bu formülleri kendilerine tatbik etmemelidir. Nasıl doktor, bütün hastalıklara tek bir ilacı tatbik ettiğinde onların çoğunu öldürürse, şeyhin durumu da böyledir.

Eğer bütün müridlere, bir çeşit riyazet uygularsa, onları helâk eder ve kalplerini öldürür. Mürşid müridin hastalığını tedkik etmeli, onun halinin, yaşının, mizacının ve bünyesinin kaldırabileceği riyazeti güzelce düşünmelidir ve bunun üzerine uygulamasını yapmalıdır. Eğer mürid acemi ise, şeriatın sınırlarını bilmeyen bir cahilse, önce kendisine tahareti, namazı ve ibâdetlerin zâhirlerini öğretmelidir. Eğer mürid, haram bir malla meşgulse veya bir günah işliyorsa, her şeyden önce ona o günahı terk etmeyi emretmelidir. Ne zaman ki müridin zâhiri, ibâdetlerle süslenir, zâhirî günahattan azaları temizlenirse, o vakit mürşid, durumun karinesiyle onun iç âlemine bakmalıdır ki kalbinin hastalıklarını ve ahlâkını sezebilsin. Eğer onun yanında zarurî ihtiyacından fazla bir mal görürse o malı kendisinden alıp hayır müesseselerine sarf etmelidir. Onun kalbini o fazla maldan boşaltmalıdır ki müridin kalbi o fazla mala iltifat etmesin. Eğer müridin kalbinde hamakat, gurur ve nefis izzetinin galip olduğunu görürse, ona çarşı ve pazarlarda dilenme emrini vermelidir ki nefsin izzetini, riyaset dâvasını kırmış olsun. Zira nefsin riyaset iddiası ancak zillet ile kırılır. Dilenmekten daha büyük bir zillet yoktur. Bu bakımdan mürşid, bir zaman için müride kibir ve gururu kırılıncaya kadar dilenmeye devam etmek teklifinde bulunmalıdır. Zira kibir, insanoğlunu öldürücü hastalıklardandır. Hamakat da böyledir.

Eğer müridin, beden ve elbise temizliğine fazla önem verdiğini görürse ve kalbinin de buna meyyal olduğunu müşâhede ederse, kalbin bununla sevindiğini, buna iltifat ettiğini hissederse, bu sefer, böyle bir müridi tuvalet temizlemekte, pis yerleri süpürmekte, mutfağın ve dumanlı yerlerin işlerini yapmakta çalıştırılmalıdır ki, temizlik hakkındaki hamâkatı giderilsin. Çünkü elbiselerini temizleyip süslenen ve süslü yamaları, renkli seccadeleri arayan kimseler ile bütün gün kendisini süsleyip püsleyen gelinler arasında hiçbir fark yoktur. Bu bakımdan insanın kendi nefesine ibâdet etmesiyle bir puta tapması arasında hiçbir fark yoktur. O halde kul ne zaman Allah'tan başkasına ibâdet ederse, Allah'tan perdelenir. Kim elbisesinin helâl ve temiz olması cihetinden kalbinin iltifat edeceği bir şekilde başka bir şeyi gözetirse, bu kimse nefsiyle meşguldür. Riyazetin inceliklerindedir ki mürid, kendiliğinden hamâkatı terk etmek veya başka bir sıfatı terk etmek suretiyle müsamaha göstermediği ve onun zıddıyla amel etmeye yanaşmadığı zaman, en uygunu onu o kötü ahlâktan, ondan daha az kötü olan bir ahlâka nakletmesidir. Tıpkı kanı idrar ile yıkayan, sonra idrarı su ile yıkayan bir kimse gibi. Bu da su kanı gidermediği zaman caiz olur.

Nitekim çocuk, önce top oynamak, çelik çomak fırlatmak ve benzerini yapmak sûretiyle mektebe gitmeye teşvik edilir, sonra oyundan zînete ve güzel elbiselere nakledilir, ondan da riyaset ve makama teşvik edilir, ondan da ahirete teşvik edilir. Bu bakımdan mertebe ve makamı bırakmaya nefsi razı olmayan bir kimse, o makamdan günah yönünden daha hafif bir makama nakledilir. Diğer sıfatlar da böyledir ve böylece mürid, obur olan müride oruç tutmayı ve az yemeyi emretmelidir. Sonra ona lezzetli yemekleri hazırlama zahmetine katılmasını emretmelidir. O lezzetli yemekleri ona değil, onun eliyle başkasına takdim ettirmelidir. Hazırladığı o güzel yemeklerden yememeli ki böylece nefsi kuvvet bulsun, sabretmeyi âdet edinip oburluğu kırılınsın. Müridi genç iken evlenmeye iştiyaklı gördüğü, nafaka vermekten aciz olduğunu müşâhede ettiği zaman müride oruç tutmayı emretmelidir. Müridin nefsinin oruç tutmakla terbiye edilmediğini görürse, bu sefer ona bir gece su ile iftar edip yemek yememek, başka bir gece de yemek yeyip su içmemek sûretiyle oruç tutmayı emretmelidir. Ona et yemeyi ve katığı, nefsi zelil oluncaya ve şehveti kırılıncaya kadar yasaklamalıdır. Bu bakımdan iradenin başlangıcında açlıktan daha başka bir tedavi formülü yoktur. Eğer müride öfkenin galip olduğunu görürse, ona hilmi ve susmayı emretmelidir. Ahlâken kötü olan bir kimseyi ona musallat etmeli, ahlâken kötü olan bir kimsenin hizmetini kendisine vazife olarak vermelidir ve onun sertliklerine göğüs germek hususunda nefsi yetişinceye kadar bu vazifesi devam etmelidir.

Nitekim hikâye olunuyor ki bir zat, nefisini hilim sıfatına alıştıırıp öfkenin şiddetini gidermeye çalışırdı. Halk arasında kendisine küfretmek için adam kiralardı. Nefisini sabretmeye zorlar, öfkesini yutmaya alıştıırırdı. Hatta bu şekilde hilim onun için bir âdet oldu. Hilim hususunda öyle gelişti ki bu vadiye onunla darb-ı mesel getiriliyordu. Bir zat da nefsinde korkaklık ve kalbin zafiyetini hissetti. Şecaat ahlâkını kazanmayı istediği için kış mevsiminde denizin dalgaları kabardığı anda denizde seyahate çıkıyordu. Hindistan âbidleri de ibâdetteki tembelliği bütün geceyi tek ayak üzerinde geçirmek suretiyle tedavi ederler. Şeyhlerden biri başlangıcında ibâdet yapmakta tembellleşiyordu. Bütün gece başının üzerinde dururdu ki nefis kendiliğinden ayak üzerinde durmaya razı olsun!

Bazıları da mal sevgisini bütün malını satmak ve denize atmak suretiyle tedavi etti. Çünkü malını satıp halka dağıtmakta cömertlik hamâkatına ve vermek suretiyle riyaya düşmekten korkuyordu. İşte bunlar birkaç misâldir. Sana kalplerin tedavi yolunu gösterirler. Bizim burada gayemiz her hastalığın ilacını zikretmek değildir. Zira bu husus, kitabımızın diğer kısımlarında gelecektir. Bizim şimdilik gayemiz, bu husustaki umumî yolun, nefsin her isteğinin zıddını yapmak ve ona meyletmek olduğuna dikkati çekmektir. Allah Teâlâ bütün bunları aziz kitabında bir cümleyle şöyle ifade etmiştir:

“Ama kim rabbinin divanında dur(up hesap ver)mekten korkmuş ve nefsi(ni) kötü heves(ler)den menetmişse, onun barınağı da cennettir.” (Nâziât/40-41)

Mücâhedede en mühim temel, azim göstermektir. Bu bakımdan kişi şehvetin terkine azmettiği zaman, onun sebepleri kendisine müyesser olmuş demektir. Bu da Allah Teâlâ'dan bir iptila ve denemedir. O halde burada sabrederek devam etmesi uygundur. Çünkü kişi azmin terkinin âdet edinirse, nefis buna alışır ve sonunda bozular. Eğer kazara azim zaafa uğrarsa, en uygunu nefisine bu hususta ceza vermesidir. Nefisini ceza vermekle korkutmadığı takdirde nefis ona galebe çalar, şehvetine uymayı güzel gösterir. Böylece riyazet ve çalışması tamamen bozular.¹

Netice olarak başkalarının ıslahına yardımcı olmak ve bu hususta çalışmak, kişinin kendi nefsinin terbiyesine dayanır. Çünkü nefisini ıslah etmeyen başkasını ıslah edemez.

2. Yusuf Hakîkî'de (ö. 1487) Seyr-ü Sülûk

Yusuf Hakîkî de kişinin ilk önce kendi nefisini terbiye etmesi gerektiği düşüncesinden hareketle işe koyulur. Bunun için dinin

¹ Krş. Gazzali, İhya, Tercüme:Ahmet Serdaroğlu, İst, 1977, III, 139-143.

hükümlerinin kılıcı ile nefsin boynunun vurularak Allah'a kul olma hususunda istikametli olmayı, sonra da şeyhine hizmette kusur etmeden yol almak gerektiğini ifade eder:

“Pes bir gercek er gerek ki, ol seyf-i ahkam-ı şer‘ile nefsi boynın urmuş ola ve makam-ı ubudiyette istikamet hasıl edub durmuş ola. Ve kendü şeyhi hizmetin ihtiramile idub yol varmış ola.”¹

Zira makam-ı ubudiyette ancak böylelikle istikamet hasıl olabilecektir. Bu da nefis terbiyesinde ilk ve önemli bir adımdır. Yine bu maksatla Bakara(2) suresinin 54. ayetini delil gösterir.² “*Onun için Yaradanınıza tevbe edin de nefislerinizi (kötü duygularınızı) öldürün.*”

Ölüm veya mevt esasen tasavvufta nefsin heva ve hevesinin kökünü kazımak demektir. Nefsin canı bu heva ve hevestir. Onu maddi hazlara ve bedini zevklere yönelten heva ve hevesin yok edilmesi nefsin ölümü anlamına gelir. “Ölmeden evvel ölmek” budur. Nefs süflî aleme çekilince kalb ölür, ulvî aleme çekilince kalb ve ruh hayat bulur. Nefsi öldürmek için açılan savaşa **cihad-ı ekber** denir. Ölümün çeşitleri: 1- **Beyaz ölüm**: Nefsi aç ve susuz bırakmak. 2- **Kara ölüm**: Halkın eza ve cefasına katlanmak. 3- **Kızıl ölüm**: Nefse muhalefet. 4- **Yeşil ölüm**: Yama üstüne yama dikmek. Bazı mutasavvıflar tabii ölümü sevinçle karşılar. Âşık ma’sukuna erdiğinden düğün yapılır. Mevlana’nın ölüm gününe **şeb-i arûs** (düğün gecesi) denir.³

Nefsin arzularına karşı gelmek kanlı ölüm, meşakkatli ölüm⁴dür. Müellifimiz buna “**mevt-i ahmer**” (**kızıl ölüm**) der. *Muhabbet-nâme*’de Allah’a hakiki abd olmanın, ibadetlerin bütünüyle kabulünün nefsin arzularına karşı gelme sayesinde mümkün olduğu, aksi halde ömrün boşa gideceği belirtir:

“Kâlellahu Te’âla: “*Onun için Yaradanınıza tevbe edin de nefislerinizi (kötü duygularınızı) öldürün.*” (Bakara, 2/54) Femen tâbe katele nefsehu. Ya’ni kim ki, tevbe etdi, nefsin depeledi, bundan ötüri meşayih, muhalefet-i nefse **mevt-i ahmer** tesmiye ederler.”⁵

“Ger ol girçeklik ile Hâlik’a kul
Ola tâ’atlerün tâ külli makbûl

¹ Krş. Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi* 28a.

² Bk, Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, 31b.

³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 331-332.

⁴ Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 2. Baskı, Doğu Matbaası, Ankara, 1970, s.761.

⁵ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, 31b.

Hevâ-yı nefse olma imdi tâbi'
Ki küllî 'ömrünü itmeye zâyî'"¹

"Sen Allah'a gerçek kul olursan ibadetlerinin hepsi kabul olur. Öyle ise nefesine uyma ki, ömrünü zayi etmeyesin."

"İ gönül şehvete esîr olma
'Irzunu bekle gey hakîr olma

Ne zebunluk durur mezeletle
Nefsin için halka kul emîr olma

Sunma el her hasîse î dervîş
Kan'î ol nân-taleb fakir olma"²

"Ey gönül şehvete esir olma, namusunu bekle çok aşağı olma. Ne zilletli düşkünlüktür ki, nefis için halka kul olma. Ey dervîş, her cimriye el uzatma, kanaatkâr ol, fakir olup ekmek dilenme."

Nefsin arzularını yenmek sonuçta müridi kâmil bir şeyhin sancağı altında dalaletten kurtarıp hidayet nuruna, cehaletten marifete ve ebedî hayata ulaştıracaktır:

"Yani kum'-ı hevâyile nefsi depeledi, yani kim ki rayet-i vilâyet-i şeyh-i kâmil tahtında seyf-i mücâhedâtîle nefsi öldürdi, nûr-ı hidâyetile dalaletten ve ma'rifetile cehaletten hayât-ı sermedî hâsıl itdi."³ Bunu bir ayetle destekler: **E ve men kâne meyten fe ahyeynâhu** "Ölü iken dirilttiğimiz" (En'am, 6/122). "Yani meyten bilcehli, feehyeynâhu bi'l-ilmî"⁴ demekle, ayette geçen **meyten** kelimesini **cehalet**, **ehyeynâ kelimesini** ise **ilim** olarak tefsir eder. Burada da **ölümü cehalet** anlamında kullanmaktadır.

Neticede müellifimiz göre "seyr" dört kısma ayrılır:

1. Seyr ilallah

Seyr ilallah (Allah'a doğru yolculuk) nefis menzillerinden başlar, ufk-ı mübîne kadar devam eder. Kalb makamının⁵son, isim tecellileri

¹ Çavuşoğlu, Ali, *Yusuf Hakîki'nin Muhabbet-nâme'sinin Tenkitli Metni ve İncelemesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2001, s. 49.

² Yusuf b. Hâmid, *Hakîki-nâme*, Somuncuoğlu nüs, I/31a.

³ Krş. Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi* 31b.

⁴ Krş. Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi* 31b.

⁵ **Makam** kelimesi menzil, merhale, konak, mertebe demektir. Tasavvufta salikin gösterdiği faaliyetle ulaştığı, sıkıntılara katlanarak azimli bir şekilde gerçekleştirdiği merhale demektir. Salikin makamı bu suretle ulaştığı ve ikamet ettiği yerdir. Haller

makamının başlangıç noktasıdır.¹salik Hakk'ı tanıyınca bu yolculuk biter.²Velayet-i suğra dairesinin sonu olup buna “Fena fillâh” mertebesi denir. Seyr-i ilallah iki nevidir: Birine seyr-i âfâkî (süluk), diğerine seyr-i enfüsî (cezbe) denir.³

“Şeyhu hod mürid-i sadıka, es-seyr ilallahda ki, menazil-i nefsdan ufk-ı mübîne yetişe ki, ol nihayet-i makam-ı kalbdür ve mebd-i tecelliyat-ı esmaiyyedür. Çün Cemal-i Vahdetden andan kesret-i hucub def' ola, icazet virür.”⁴Neticede salikin kalbinden kesret perdeleri kalkmış, Esmâ-i ilahiyenin tecellileri başlamıştır. Böylece salik icazet verilmeye de ehil olmuştur.

“*Ve biz ona şah damarından daha yakınız.*” (Kaf, 50/16) ayetini seyr ilallah bakımından şöyle açıklar:

“Bu bi haseb-i bu'diyyet-i nefsdür Hazret'den vasıta-i hicabla. Pes kulun irtifa-i hicabda sa'yine seyr ilallah dirler. Çün bu mesafeyi kat' idub kadem kendüden taşra basdı, seyr ilallah münthehi olur.”⁵

2. Seyr Fillah

Seyr ü sülukun dört mertebesinden ikincisi **seyr fillah** (Allah'ta seyr)dir. Bu da Hakk'ın sıfatları ile sıfatlanma ve isimleriyle hakikatlenme ahlakıyla ahlaklanmakla olur. **Ufk-ı a'lâ**⁶ya kadar devam eder. Bütün beşerî sıfatları fani ve müzmahil bulmaktır. Bu da vahidiyet hazretinin son

Allah'ın salike başıdır. Makam ise irade ile çalışarak kazanılır. Haller gelip geçici, makamlar ise kalıcı ve sürekli. **Başlıca haller:** Murakabe, kurb, mahabbet, havf, reca, şevk, üns, itmi'nan, müşahede, yakîn. **Başlıca makamlar:** Tevbe, vera', zühd, fakr, sabr, rıza, tevekkül. Bir makamı tam olarak uygulamadan hakkını vermeden ve halletmeden onu takib eden makamı geçmemek şarttır. Hal-makam ayrımı kesin değildir. Bazı sofilerin hal saydıkları makamı, diğer bazıları makam sayar. “**Rıza**” da olduğu gibi. **Rıza** Irak'lılara göre hâl, Horasanlılara göre makamdır. Veliler gibi peygamberlerin de makamları vardır. Hz. İbrahim'in makamı **dostluk**, Hz. Musa'nın makamı ilahi hitabı **işitme**, Hz. Muhammed'in makamı **mahabbettir**. Faka bir veli tebaiyet yoluyla peygamberlerin makamlarından nasib alabilir. Yaygın olan bir tasnife göre “usul-i aşere” adını alan tasavvufî makamlar on tane: 1-Tevbe, 2- Zühd, 3- Tevekkül, 4- Kanaat, 5- Uzlet, 6- Devamlı zikir, 7- ,Allah'a teveccüh, 8- Sabır, 9- Murakabe, 10- Rıza. Krş, Uludağ *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 314-315, Kara, age, s. 127-1278.

¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 417.

² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 427.

³ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 199.

⁴ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi* 30a.

⁵ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi* 39a.

⁶ **Ufuk:** Yerle göğün birleşir gibi görüldüğü yer. Tasavvufta **ufk-ı a'lâ:** Ruh makamının sonu, vahidiyet ve uluhiyet mertebesi. **Ufk-ı mübin:** Kalb makamının sonu demektir. Bk, Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 497.

noktasıdır.¹ Salike **ilm-i ledün**² münkeşif olur. Bu makama “**Beka Billah**” denir.³

“Belki ufk-ı a’laya vusul muhakkak olmayınca es-seyr fillahda feth-i mübin⁴ husul-ı zuhur-i envar-ı ruhile ki, ol gönül fethidür,⁵ hey’at-ı muzlimeden belki hey’at-ı nuraniye ve mükteşebden muhakkak olmayınca kimse hilafete layık olmaz.”⁶

Salikin ulaştığı bu son makamda kalb kesin olarak hey’at-ı muzlimeden kurtulup, hey’at-ı nuraniyeye ulaşmıştır. Ancak böyle bir mürid artık irşad etme yetkisine layıktır.

Yalnız burada salikin seyri Allah’ın sıfatları üzerindedir. Bir halden bir hale, ve ya bir makamdan bir makama geçer. Zira istikamet yolunu araştırma makamındadır. Buna tasavvuf lisanında “**telvin**” denir.⁷ Bu mevzuda müellifimiz de şöyle der:

“Es-seyrü fillahi, ya’ni fi sıfatıllahi salike zira bir sıfatdan bir sıfata terakki olur ki, Hak Te’ala anı bir sıfatdan bir sıfatile dahi aşına eyler. Madem ki, salike bir sıfatdan bir sıfata terakkide ola, **telvindedür**.⁸

“Levh-i zamîrden yuyulup nakş-ı kâyinât
Pâk oldı ol levâmi’ıla mazhar-ı sıfât

Çün zâhir oldı âyineden cevher-i yakîn
Mahv oldı ol cilâda kamu jeng-i mümkünât”⁹

¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 417; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 139.

² Hakk’ın katından gelen bilgi. Mutasavvıflar bütün ilimlerin Allah katından geldiğine inanırlar. Ancak şer’î ve zahirî ilimler melek ve Rasul aracılığı ile gelir. İlham ise aracısız olarak doğrudan Hak’tan gelir. Onun için ilhama ilm-i ledün denilmiştir. Bu ilim kişiye özgü mahrem bir bilgidir. **İlm-i husûlî**: Zâhirî ilim. **İlm-i huzûrî**: Bâtınî ilim. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 245.

³ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 199.

⁴ **Apaçık Feth**: Kula açılan velayet makamı ve ilahi isimlerin nurlarının tecellileri. Bunlar kalbin sıfat ve kemallerini beyan ve tesbit eder. Nefsin sıfatlarını siler. Feth 48/1 ayeti ile bu hususa işaret edilmiştir. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 177-178.

⁵ Kalb gözünün açılması.

⁶ Krş. Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi* 38b.

⁷ Kelime olarak “boyama, renklilik” demek olan bu terim için Bk, Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 479; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 751.

⁸ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi* 39b.

⁹ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, I, 52b.

"Mevcudatın nakışları İlm-i İlahiden yayılınca, O'nun nuru ile sıfatların zuhuratı pak oldu. Çünkü, ayineden yakîn cevheri görülünce, bütün mümkinatın kiri, pası o cilada yok oldu."

3. Seyr Maallah

Seyr Maallah, (Allah ile seyretmek), ayn-ı cem ve ehadiyet hazretine yükselmektir. Bundan maksat salikin her mertebede Allah ile olan seyridir. Bu mertebede ikilik şaibesi ortadan kalkar. Bu mertebeye "**makam-ı kabe kavseyn ev ednâ**" denir.¹ İkilik mevcut olduğu sürece burası "**kabe kavseyn**" makamıdır. İkilik kalkınca "**ev ednâ**" makamı olur. Velayetin son noktasıdır. Bu seferin nihayeti **aynü'l-cem** mertebesinde külliyetle ezdadı zahiren ve batinen mahvolmuş bulmaktır.² "**Temkin**" makamıdır: Kelime olarak istikamet üzere karar kılma ve iyice yerleşme makamı demektir. Kul yolda olduğu sürece bir halden diğerine geçtiğinden telvin ehlidir. Hakk'a erince temkin ehli olur.

"Hak bir gönül verdi bana, hâ demeden hayrân olur
Bir dem gelir şâdi olur, bir dem gelir giryân olur

Bir dem cehâletde kalır, hiç nesneyi bilmez olur
Bir dem dalar hikmetlere Calinos u Lokman olur" (Yunus)³

"...Makam-ı temkindür andan sonra es-seyrü ma'allahi olur halet-i temkinde."⁴

Müellifimiz, seyr maallah mevzuunu maiyet, ittihadiye veya isneyniye manalarından hariç tutmak maksadıyla şöyle bir teşbihte bulunur:

"...Bir kimse bir katreyi deryaya atsa, katre vücud-ı deryada müstağrak ve müstehlik olur lîkin ittihad olmaz. Zira derya deryadır, katre katredur. Muğayeret ortada zahir..."⁵

Aynı zamanda irade-i ilahiyeyi de kâmilten teslim etmektedir:

"...Pes eger derya cünbüş idüb temevvüc tuta, ihtiyar bahrun olur, katrenün değül."⁶

¹ Mi'rac konusunda **أَوْ أَدْنَىٰ مَكَانَ قَابِ قَوْسَيْنِ** "Fe kâne kâbe kavseyni ev ednâ." Ayetinde "Peygambere olan mesafesi iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu." denilmektedir. Necm/9.

² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 479; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 200.

³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 749-780.

⁴ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi* 39b.

⁵ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi* 39b.

⁶ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi* 39b.

Bu öyle bir makamdır ki, müellifimiz bunu “meşayih-i harabat” diye tabir eder.

Burada “**harabat**” harab yer, viraneler, mecazen meyhane demektir. Tasavvufta beşerî vücudu ve bedeni tahrip (ifna) etme, madi mevcudiyetten fani olma, nefsanî arzuları tahrip, süfli duyguları imha, hayvani eğilimleri harab etmek, kötü huyları yıkmak. Allah’ın kahrariyet tecellisi karşısında mahv ve fani olmaktır.¹

“...Ol terakkidür ayn-ı cem’a ve hazret-i ehadiyete² **makam-ı istiğrak** ve istihlakdur. Mertebe-i hasdur. Anda ne iradet sığar, ne hilafet, ne meşihet. **Meşayih-i harabat** ol makama dirler.”³

Burada “**cem**” toplama demektir. Tasavvufta Hakk’ı halksız temaşa etme, halkı değil, sadece Hakk’ı seyretme, bütün eşya ve varlıkların Allah sayesinde mevcut olduklarını görme, her şeyi Allah’tan görme. Aynu’l-cem ise bütün fillerin hakiki ve yegane faili olarak Hakk’ı görme (lâ fâile illallah)dir. Tam cem hali. Cem halinin tâ kendisidir. Bu halde bulunan sofi her şeyi yok ve fani, sadece Allah’ı var ve baki olarak görür. Bütün varlıkları ya Allah veya Allah’tan gören sofi, bu hal içinde tam olarak fani (aynu’l-fena) olduğundan her işi Allah’a nisbet eder ve “Allah’tan başka fail yoktur “der. (La fâile illallah, lâ meşhûde illallah). **Bayezid Bistâmi** bu halde iken “Kendimi tenzih ederim, şanımla ne yüce!” **Hallac** “ene’l-Hak” demişlerdir. Hakta fani olduklarından bu sözleri onların diliyle söyleyen Allah’tır. Aynu’l-cem tevhide verilen isimlerden biridir. Aynu’l-cem halinde sofi her şeyi Hak olarak görür.

Yunus Emre gözün aç bak iki cihan dopdoludur
Hak gûmanı sıdk oduna yak şöyle âşikare nihandandır⁴

Yine bu hal içinde sofi her şeyi kendi olarak görür . Ama o Hak’ta fani olduğundan Hak’la aralarında gayrılık değil, vahdet vardır. Bu fani, o bakidir.

Benem ol ışk bahrisi denizler hayran bana
Derya benim katremdir, zerreler umman bana (Yunus)⁵

¹ Bk, Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 209.

² Allah’ın saf ve halis zâtı. Lâ-taayyun mertebesi. Bk, Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 217.

³ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi* 39a.

⁴ Bk, Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 74,112.

⁵ Bk, Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 74,112.

Metinde geçen “**istiğrak**” kelimesi gark olmak, batmak demektir. Tasavvufta ilahi sevginin istilasî altında sevgiliyi temaşa ederken salikin kendisi maddî âlem ve masiva hakkında hiçbir his, idrak ve şuura sahip olmaması. Bu halde bulunana müstağrak denir. İstiğrak halindeki bir salik suya atılan ve batan taş gibidir. İlahî mahabbet ummanında ve vahdet denizinde öyle batmış ve yok olup gitmiştir ki, geride bir eser ve nişan bırakmamıştır.¹

“Biz ne Cennet bilürüz ne hod sevâb
‘Aşkî bilürüz hemân râh-ı savâb

Biz Ezel Bezmi’nden işbu ‘âleme
Mest geldük giderüz mest ü harâb

Odı virdük yıla toprağı suya
Kılalı sâkî bizi gark-ı şarâb

Bize şol şekli göstermiş dür ol
Görmemiş dür düşde dahı âftâb

Işk erinün ne yolın urdı Cahîm
Ne olur yolda ana Cennet hicâb”²

"Biz ne Cennet, ne de sevap peşinde değiliz. Sevap yolu olarak o anda aşkı biliriz. Ezel Bezmi'nden bu dünyaya mest geldik, bu dünyadan da aşk denizine batmış olarak gideriz. Feyyaz-ı Mutlak bizi aşka batırdığından beri yılı ateşe, suyu toprağa verdik. Bize öyle bir şey göstermiştir ki, güneş bile rüyasında görmemiş. Yolda aşk erine Cehenem tesir etmez, Cennet de ona perde olmaz."

4. Seyr Billah, Seyr Anillah

Seyr **billah anillah** (Allah'tan Allah ile sefer) bu mertebelerin sonuncusudur. Buna “sefer-i râbî” denildiği gibi, “**telvin ba'de't-temkin**” de denir. Bu hareket, vahdetten kesret tarafına olan seyirdir. Bundan maksad Hak'tan halka rücu edip talipleri terbiye ve irşad etmektir.³Bu mertebeye “beka ba'de'l-fena”, sahv ba'de'l-havf”, “fark ba'de'l-cem” de denir. Bu

¹ Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s, 258.

² Yusuf b. Hâmid *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nü. I/40b.

³ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 199.

mertebeğe erişmiş olan zat, vahdeti kesrette, kesreti vahdette görür. Bu seyrdeki salike “müntehi-i kâmil”denir.¹

Yusuf b. Hâmid, bu son seyrde “**makam-ı bekâ**”dan bahseder.² “**Beka**” kelime olarak kalıcı olma demektir. Tasavvufta kötü huyların, davranışların yok olması, “**fenâ**” yerlerini güzel huyların ve iyi davranışların alması “**bekâ**”dır. (Tahalluk bi-ahlâkillâh). Kulun kendi nefsanî sıfat ve vasıflarından sıyrılıp çıkması “**fenâ**”, Allah’ın sıfat ve vasıflarıyla süslenmesi “**bekâ**”dır (İttisaf bi-evsâfillah). İnsanın kendisini, etrafındaki halkı ve eşyayı görmemesi bekâdır. İnsanın kötü fiil, hal ve vasıflarda baki ise bu sefer iyi fiil, huy ve vasıflardan fanidir. Bu anlamda bekâ, yani çirkin olanda bâki olma kötü olduğu gibi, güzel olandan fâni olma da kötüdür. Kötü olanda fâni, iyi olanda bâki olmak suretiyle tasavvuf yoluna girilir. Nefsinden fâni olan Hak ile bâki olduğu gibi, Allah’ta fâni olan da Allah ile bâki olur. Allah’ta fâni olma haline fenâ fillah, Allah’ta baki olma haline bekâ billah denir. Bu halde bulunanlara fâni fillah, bâki billah denir.³

Neticede salik irşada ehil olur fakat yine ya mürşidinin icazetiyle veya Allah’tan gelen bir işaret ile mümkün olmaktadır. Müelifimiz özetle şöyle der:

“Sefer-i rabi’de ki, es-seyrü billahi anillahi dirler ana ki ol, **makam-ı bekâdur** ba’de’l-fena. Çün feth-i mutlak ki, muşarun ileyhdür. Hak Te’ala’nun bu kavliyle ki, “*Allah’ın yardımı ve zaferi geldiği*” (Nasr 110/1) ki ol vahdet kapısı açılmakdur. Fena-yı mutlak ve istiğrakile ayn-i cem’de şühud-ı Zati ve nur-ı Ehadiyle ki, nasr-ı **izâca’e nasrullahi** virile. Seccade-i irşad helal olur. Hem yine şeyhden icazetile ye Hazret-i izzetden işaretile.”⁴

Sonuç

Yusuf Aleyhisselâm "... وَمَا أَبْرَأُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ ..."⁵ yani "Ben yine de nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis şiddetle kötülüğü emreder. Ancak Rabbimin rahmetiyle yargıladığı müstesna" demiş. Bu açıdan nefsinin beğenmek ve ona dayanmak yerilmiş, nefsinin ayıbını görmek ise övülmüş hasletlerdendir. Böyle insanlar bahtiyardır. Fakat bazen seyr ü sülukta nefs-i emmare, ya levvameye veya mutmainneye inkılap ederek silâhlarını ve cihazlarını sinirlere devreder. Böyle bir insan kalbî

¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 417, Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 199.

² Bk, Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi* 38a.

³ Bk, Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 90-91.

⁴ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi* 38a.

⁵ Yusuf/53.

hastalıklardan arınmıştır. Sınırlar ise, insan yaşadıkça devraldığı o vazifeyi ömrünün sonuna kadar götürür.

İşte Anadolu'da tasavvufî din anlayışının hakim olmasında önemli etkisi olan Alperenler nefsin terbiyesine kendilerinden başlayarak tasavvuf yoluyla dine hizmet etmişler, dağınık halde yaşayan kitlelerin birleşmelerine ve bütünleşmelerine zemin hazırlamışlardır. Bunlar, feyizlenmiş oldukları dumansız birer fabrika gibi tüten sayısız küçük tekyelerin ve zaviyelerin katılmasıyla genişleyen bir tekye, bir hangâh, bir zikirhane, bir irşadgâhta bir mürşidin rehberliğinde Kur'an'ın ve Sünnet'in yolunda Hakk'a eren kimseler idi.

Mürşidi Ankara'da medfun Hacı Bayram Velî olan Yusuf b. Hâmid, Osmanlı coğrafyasında en yaygın tarikatlardan biri olarak kabul edilen Halvetiye-Safeviye-Bayramiye tarikat silsilesinden önemli bir halkasını oluşturur. Tasavvuf ve tarikatlar tarihi bakımından önemli bir şahsiyettir. Telif ettiği manzum ve mensur eserleriyle dînî-tasavvufî Türk edebiyatı bakımından da önemli bir yeri olan şair ve mütefekkir bir mutasavvıftır. Mensur eserlerinde manzum ifadeler yer vermesi, iki eserinin tamamen manzum olması ve Halvetîlik neşvesiyle birlikte kıymetli sayılabilecek eserleri olması O'nun önemli bir kişiliğe sahip olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Tasavvuf Tarihi ve edebiyatıyla ilgili kaynaklarda Yusuf b. Hâmid'in hak ettiği yeri bulduğunu tam olarak söylemek zordur. Sünnî tasavvufun Anadolu'da XV. yüz yılda parlayan önemli bir şahsiyeti olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Abdukerim Kuşeyri, *Risale-i Kuşeyriye*, Terc.:Ali Arslan, Aslan Yay, İstanbul 1978.
- Abdulkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, Haz: Süleyman Uludağ, I. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul 1978.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, Bedir Yay, İstanbul 1969.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet, Osmanlı Tarihi*, Neşr: Mü'min Çevik, İstanbul 1993.
- Akgündüz, Ahmed, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlisi*, SOHEV Yay, İstanbul 1995.
- Alparslan, Ali, *Abdülbaki Gölpınarlı*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1996.
- Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, 2. Baskı, AÜİF Yay, Ankara 1991.
- Aşkar, Mustafa, *Niyazi-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, I. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1988.
- Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Pars Matbaası, Ankara, ts.

- Aykut, Şaban, *Somuncu Baba*, Bursa 1987.
- Aynî, Mehmed Ali, *Tasavvuf Tarihi*, Vatan Matbaası, İstanbul 1341.
- Beşer, Şahin, *Şeyh Hâmid-i Veli Somuncu Baba*, Prestij Matbaacılık, İstanbul 1995.
- Bilgiç, Ziya, *114 Sûre ve İsimleri ve Anlamları*, Gonca Yay, İstanbul, ts.
- Boz, Erdoğan, *Hakikî Divanı, Dil İncelemesi*, İÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, I-II, Malatya 1996.
- Bursevi, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyan Tefsiri*, Terc: Ömer Faruk Hilmi, Fatih Yayınevi, ts.
- Cengiz, M. Ali, *Somuncu Baba*, Ajans Türk Matbaası, 1965.
- Çavuşoğlu, Ali, *Yusuf Hakikî'nin Muhabbet-nâme'sinin Tenkitli Metni ve İncelemesi*, EÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2001.
- Çelebioğlu, Âmil, *Muhammediye*, I-II, İstanbul 1996.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 2. Baskı, Doğu Matbaası, Ankara 1970.
- Dilçin, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara, TDK, Ankara 1983.
- Düzen, İbrahim, *Aziz Neseî'ye Göre Allah, Kâinat ve İnsan*, ŞİFGV Yay, Ankara 1991.
- Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma' (İslam Tasavvufu)*, Haz: H. Kamil Yılmaz, Semih Ofset Matbaacılık, İstanbul 1996.
- En-Nedevî, Abdu'l-Bâri, *Tasavvuf ve Hayat*, Terc: Mustafa Ateş, İrfan Matbaası, İstanbul 1994.
- Es-Sülemi, Ebu Abdurrahman, *Tasavvufta Fütüvvet* Terc: Süleyman Ateş, AÜİF Yay, Ankara 1977.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Haz: Mustafa Nihat Özön, I-III, Yanan Matbaası, ts.
- Feridü'd-dîn-i Attar*, Tezkiretü'l-Evliya, Terc: M.Z.K., Bahar Yay, İstanbul 1975.
- Feridüddin-i Attar, *Mantık Al-Tayr*, Terc: Abdülbaki Gölpınarlı, I-II, MEB Yay, İstanbul 2001.
- Gazzâlî, İhyau'l Ulumiddin, Tercüme: Ahmet Serdaroğlu, İstanbul 1977.
- Gazzâlî, *Bidayetü'l-Hidaye, fi'l-âdâb, ve'l-ahlâk, ve't-tasavvuf*, Mustafa Muhammed Matbaası, Mısır, ts.
- Gazzâlî, *Dinde Kırk Esas*, Terc: Hüseyin S. Erdoğan, Hisar Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul 1976.
- Gazzâlî, *el-Munkız mine'd-Dalal, (Dalaletten Hidayete)*, Terc: Ahmet Subhi Frat, Şamil Yay, İstanbul 1972.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yay. 2. Baskı, 1985.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Gri Yayın, 1992.
- Güner Ahmet, *Tarikatlar Ansiklopedisi*, Milliyet Yay, 1991.

- Güngör, Erol, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay, İstanbul 1991.
- Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, Sadeleştiren: Esat Coşan, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1996.
- Heyet, *Evlialar Ansiklopedisi*, I-XII, İhlas Gazetecilik, İstanbul 1992.
- Heyet, *Darende Tarihi*, SOHEV Yay, İstanbul 2002.
- Heyet, *Somuncu Baba (Şeyh Hâmid-i Veli)*, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1965.
- Heyet, *Tarama Sözlüğü*, I-VI, 3. Baskı, TDK, Ankara 1995.
- İmam-ı Birgivî, *Tarikatı- Muhammediye*, Terc: Celal Yıldırım, Demir Kitabevi, İstanbul 1969.
- İslam Ansiklopedisi*, II, DİA, İstanbul, 1989.
- İslam Ansiklopedisi*, VI, MEB. Yay, İstanbul 1967.
- İslam Ansiklopedisi*, III, Şamil Yay, İstanbul 1989.
- İslam Ansiklopedisi*, II, TDV Yay, İstanbul 1989.
- Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, şrh. İbrahim Canan, Akçağ Yay, 1. Baskı, Ankara 1989.
- İz, Mahir, *Tasavvuf*, Rahle Yay, İstanbul 1969.
- İzmirli, *İsmail Hakkı*, el-Cevabı's-Sedîd Fî Beyân-ı Dîn-i Tevhîd, Ali Şükrü Matbaası, 1341/1339.
- Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler 2*, Uludağ Yay, Bursa, 1993
- Kara, Mustafa, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, III. Baskı, Dergah Yay, İstanbul, 1990.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, V. Baskı, Dergah Yay, İstanbul, 1999.
- Kara, Mustafa, *Somuncu Baba'nın Müridi Hacı Bayram-ı Veli ve Bayramî Meşalesi*, Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Sempozyumu Tebliğleri, SOHEV Yay, Ankara, 1997.
- Kara, Mustafa, *XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 8, VIII, Bursa 1999.
- Karabulut, Ali Rıza*, Kayseri İlmiye Tarihinde Meşhur Mutasavvıflar, SBHV Yay, 2. Baskı, Kayseri, 1994.
- Keklik, Nihat, *Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah-Kâinat ve İnsan*, Çığır Yay, İstanbul, 1967.
- Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, Haz: Süleyman Uludağ, II. Baskı, Dergah Yay, İstanbul, 1992
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3. Baskı, DİB Yay, Ankara, 1976.
- Kurtkan, Amiran, *Sosyolojik Açından Tasavvuf ve Laiklik*, Kutsun Yay, İstanbul, 1977.

- Mevlana, *Fîhi Mâfih*, Çeviren: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, MEB Yay, İstanbul, 1990.
- Muhammed Bin Hamza, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır Arası" Kur'an Tercümesi*, c.II (sözlük), Haz: Ahmet Topaloğlu, I. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay, İstanbul, 1978.
- Mevlâna, *Mesnevî*, Terc: Veled İzbudak, c.I-V, MEB Yay, İstanbul, 1991.
- Mevlana Şibli, *Asr-ı Saadet*, Terc: Ömer Rıza, Âmidî Matbaası, İstanbul, 1921.
- Muhyiddin İbn Arabi, *Âdâbu'l-Mürîd, Altın Sahifeler*, Terc: Naim Erdoğan, Pamuk Yay, İstanbul, ts.
- Muhyiddin İbn. Arabi, *Füsusu'l-Hikem*, Terc: M.Nuri Gencosman, İstanbul Kitabevi Yay, İstanbul, 1971.
- Osmanlı Ansiklopedisi*, I-II, İz Yay. İstanbul, 1996.
- Önder, Mehmet, *Seyahatnamelerde Konya*, Konya, 1948.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İz yay. 3. Baskı, İstanbul, 2012.
- Öngören, Reşat, *Osmanlı'da Sufilerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları*, İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı 3, İstanbul, 1999.
- Öngören, Reşat, *Mevlana'nın Osmanlı'ya Etkileri*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 16, İstanbul, 2007.
- Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul, 1986.
- Öztürk, Ali, *Halvetiye Tarikatına Mensup XVI. Yüzyıl Divan Şairleri Üzerine Bir İnceleme*, İlmî ve Akademik Araştırm Dergisi, Sayı 15, İstanbul, 2005.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 2. Baskı, Ebma Yay, İstanbul, 1985.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, MEB Yay, I-III, İstanbul, 1971.
- Rousseau, Herve, *Dinler (Tarihi ve Sosyal İncelemeler)*, Terc. Osman Pazarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.
- Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, Terc. Erol Güngör, Adam Yay, İstanbul, 1982.
- Selim Dîvane, *Miftahu Müşkilati'l-Ârifîn Âdâbu Tarîki'l-Vâsilîn (Tasavvufî Sorulara Cevaplar)*, Terc: Mustafa Tatçı, MEB Yay, Ankara, 1996
- Sunar, Cavit, *Tasavvuf Tarihi, AÜİF Yay, Ankara, 1975*
- Şeyh Hâmid-i Veli (Somuncu Baba), *Hadis-i Erba'în Tuhfetü'l-İhvan*, 40 Seçme Hadis-i Şerif Meali- İzahı, Terc: M. Şeyhmus Alkaç, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1977 .
- Tasavvuf*, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (muhtelif sayılar), Ankara *Tasavvuf*, Somuncu Baba Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi, (muhtelif sayılar), SOHEV Yay, Darende-Malatya

- Tasavvuf*, Türk Edebiyatı Aylık Fikir Ve Sanat Dergisi, (muhtelif sayılar), Flaş Matbaacılık, İstanbul.
- Tatçı, Mustafa, *Hayretî'nin Dini-Tasavvufî Dünyası*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara,1998.
- Tatçı, Mustafa, *Yûnus Emre Dîvanı*, inceleme, c.I-II, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1990.
- Temren, Belkıs, *Tasavvufî Düşüncede Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara,1995.
- Tıblavi, Mahmud Sa'd, *İbn. Teymiye'de Tasavvuf* Terc: Ali Durdusoy, İnsan Yay, İstanbul,1989.
- Topbaş, Osman Nuri, *Abide Şahsiyetleri ve Müesseseleriyle Osmanlı*, Erkam Yay, İstanbul 1999.
- Kelâbâzî, *et-Taarruf li Mezheb-i Ehli't-Tasavvuf*, Terc. Süleyman Uludağ, Dergah Yay, II.Baskı, İstanbul 1992.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay, İstanbul 1991.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, TTK Yay, Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay, 3. Baskı, Ankara, 1988.
- Wensinck, A.J., *Concordance et Indicas, De La Tradition Musulmane*, Çağrı Yay, İstanbul, 1986.
- Yusuf b. Hâmid, *Metâli'ul-Îmân*, Süleymaniye Ktp, Mahmud Ef, No: 2974, Vrk. 1b-26a.
- Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, c. I-II, Somuncuoğlu Nüshası (Fotokopi)
- Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, Manisa Muradiye Ktp, No:1296.
- Yusuf b. Hâmid, *Şerh-i Hadîs-i Erba'în*, Süleymaniye Ktp, Es'ad Ef, No:14413, Vrk, 13-36.
- Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, Süleymaniye Ktp, Mahmud Ef, No: 2974, Vrk., 26b-57a.
- Yusuf Sinan Paşa, *Tazarru'nâme*, Nşr. A. Mertol Tulum, MEB Yay, Ankara 2001.